

Lalə CƏFƏROVA

Ünvan: Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyası,
dosent, sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, Əməkdar müəllim

Ünvan: Ş.Bədəlbəyli küç. 98,
Email: laleceferova1977@mail.ru

SİMFONİK ORKESTRDƏ TEMBR ÖZƏLLİKLƏRİ

***Xülasə:** Məlum olduğu kimi, “tembr” hər səsə və müxtəlif musiqi alətlərinə xas olan səciyyəvi səs boyasıdır. Ahəngli xarakterə malik olan hər hansı bir melodiya, müəyyən alətlər vasitəsilə müxtəlif tembrlərlə ifadə oluna bilər. Tembr anlayışı çoxşaxəlidir. Bəstəkarlar fərdi düşüncə tərzinə uyğun olaraq, instrumental tembr, harmonik tembr, registr tembri, fakturalı tembr və s. üsullardan bacarıqla istifadə edərək yeni ahəngə nail olurlar. Bəstəkarlar təmiz tembrlərdən istifadə etməklə yanaşı, eyni zamanda qarışıq tembrlərə və tembr ləkələrinə də müraciət edirlər.*

***Açar sözlər:** səs, tembr, orkestr, bəstəkar, simfoniya, fleyta, klarnet, qoboy*

Tembr anlayışı və faktura probleminin öyrənilməsi çətin nəzəriyyədir. Məlum olduğu kimi, “tembr” hər səsə və müxtəlif musiqi alətlərinə xas olan səciyyəvi səs boyasıdır. Belə ki, yeni bir alət ümumi səslənməyə yeni tembr gətirir. Hər bir musiqi aləti müəyyən diapazonda səsləndiyindən, bu alətdə bütün musiqi səslərini almaq mümkün deyil. Orkestrləşdirmə haqda olan nəzəri bilgilər çox olsa da, praktikada onun istifadəsi fərdi düşüncənin məhsuludur. Bəstəkarlar orkestrdə hər bir musiqi alətinin özünəməxsus ifadə vasitələrindən hərtərəfli istifadə edərək, həmin alətə xas olan səciyyəvi səs boyaları yaradır. Hər hansı bir melodiya müəyyən alətlər vasitəsilə müxtəlif tembrlərlə ifadə oluna bilər. Bu isə orkestrin ümumi ifadə imkanlarını zənginləşdirir, onu bir çox boyalarla əlvan olmasını təmin edir. Musiqinin zəngin imkanları sırasında orkestrləşmənin rolu mühümdür. Hələ Haydn, Mosartın yaşadığı dövrlərdən, bəstəkarlar orkestrləşməni musiqili – dramaturji faktor, inkişaf faktoru kimi qəbul edirdilər [1, s. 8].

Rəssam bir neçə rəngi bir-birinə qatmaq yolu ilə tamamilə başqa bir rəng alıb çəkdiyi lövhəsini daha da zənginləşdirə bildiyi kimi orkestr vasitələrindən yaxşı istifadə etməyi bacaran bəstəkar da, ayrı-ayrı musiqi alətlərini bir-birinə müxtəlif surətdə uyğunlaşdırıb birlikdə səsləndirməklə müxtəlif boyalı səslərin alınmasına müvəffəq ola bilər. Bəzən elə hallarla qarşılaşırıq ki, burada fakturanın dəyişməsi tembrə təsir etmir (məsələn: bir alət və ya eyni növlü alətlər qrupunda ikisəslinin müxtəlif növləri, yəni ikili notlar, divizi və s.). Çox vaxt bir mətnin eynilə müxtəlif partiyalarda təkrarı zamanı faktura daxilində tembr dəyişikliyi baş verir.

Bəstəkarlar **təmiz tembrlərdən** istifadə etməklə yanaşı eyni zamanda **qarışıq tembrlərə** də müraciət edirlər. Onlar çox vaxt bir alət və ya alətlər qrupundan, müxtəlif tessituralarda istifadə etməklə tembrri dəyişdirməyə nail olurlar. Tembr gərginliyinin artması bir neçə faktorla bağlıdır.

- Əvvəl bəstəkar təmiz tembrlərdən istifadə edir. Artıq təmiz tembrlər tükəndikdə müxtəlif qarışıq tembrlərdən istifadə olunur.

- Tembr gərginliyinin artması ümumi dinamikanın güclənməsi ilə, başqa sözlə desək “*crescendo*” ilə həyata keçirilir.

- Əsər əvvəldən diatonik səslənir, daha sonra melodiya xromatik olaraq aşağı düşür.

- Bu, musiqidə müxtəlif alət qruplarının və ya eyni qrupda qohum alətlərin partiyalarının ikiləşməsindən, solo ifalardan, bütün tərkibin *tutti* ifalarından və s. asılı ola bilər. Alətlərin ikiləşməsi alətsünaslığın ən geniş yayılmış və müxtəlif məqsədlərlə istifadə olunan üsuludur. Belə ki, tam və yüngül tembrinə görə bir-birini tamamlayan qohum alətlərin partiyaları ikiləşdirilərək bir-birinə yaxşı uyğunlaşdırılır. Bundan səsin dolğunluğu və güclənməsi üçün və ya onun yumşaqlığı üçün istifadə edilərək, səsin gərginliyinin artmasına və azalmasında nail olunur. İkiləşmədən yeni, tamamilə başqa bir tembrin yaradılması üçün istifadə olunur. Bu zaman eyni vəzifəsi, yəni ikiləşməni yerinə yetirən fərdi xüsusiyyətli alətlər səslənməyə yeni, özünəməxsus xarakter verərək əsərin ümumi koloritini zənginləşdirir.

Məlum olduğu kimi, kamanlı alətlər, yəni simlilər qrupunda alətlər tembrlərinə görə bir-birinə yaxındır. Bunlar son dərəcə həmahəng səslənir. Birgə çalınarkən vahid, qüdrətli, geniş diapazonlu bir aləti xatırladır. Simli qrup alətlərinin dəyişdirilməsi isə melodiyanın daha canlı, arası kəsilməyən inkişafını göstərmək üçün istifadə olunur. Simfonik orkestrin “ürəyi” sayılan simli alətlər qrupu haqqında Rimski-Korsakov özünün “Orkestrləşdirmənin əsasları”nda belə qeyd edir: “Nəcibliyi, yumşaqlığı, tembr istiliyi və səs çoxluğu, onun digər orkestr qrupları qarşısında əsas üstünlüklərindən biridir. Yaylı alətlərin hər birinin simləri özünəməxsus xüsusiyyətə malikdir” (4). Bütün simli alətlər qrupunun (1-ci, 2-ci violinlər, violalar, violonçellər və kontrabaslar) birgə götürülmüş diapazonu, kontrokta vadan tutmuş beşinci oktavaya qədər demək olar ki, yeddi oktavanı əhatə edir.

Ağac nəfəs alətləri də orkestrdə böyük əhəmiyyət daşıyır. Lakin texniki və bədii imkanları kamanlı alətlər qrupuna nisbətən o qədər də zəngin və rəngarəng deyildir. Simfonik orkestrin tərkibində yerləşən alətləri müxtəlif birləşmələrdə istifadə edib rəngarəng tembrlər əldə etmək olar.

Fleyta və klarnet birləşməsinin tembrri, öz soyuq, güclü və geniş səslənməsinə görə fərqlənir. Birinci və ikinci oktavalarda bu vəhdət soyuq və sakit kolorit yaradır. Fleyta və qoboy belə bir birləşmə qatı və gümüşü çalar yaradır. Ağac nəfəs alətlərinin yuxarı registrdə birləşməsi müxtəlif məqsədlərlə baş verir. Çox vaxt bəstəkarlar violonçellərə valtornaları cütləşdirirlər. Belə ümumi birləşmədə

violonçelin tembri üstələyəcək. Valtorna və violonçel birləşməsi isə hər zaman etibarlı olub, işıqlı, dolğun və böyük intensivliyin koloritli səslənməsini əldə etməyə imkan yaradır. Hər hansı bir alətin ifasına klarnet aləti əlavə olunarsa bu zaman klarnetin tembri dolğunlaşaraq, səslənməni tam sabit, möhkəm və davamlı edir. Belə ikiləşmələr nəinki ağac nəfəs alətləri və simli qrup arasında, eyni zamanda mis nəfəs alətləri və simlilər, hətta bir qrup daxilində qohum alətlərin arasında da baş verə bilər. Qeyd etdiyimiz kimi, orkestrin tərkibində yerləşən alətlərin müxtəlif birləşmələri, müxtəlif məqsədlərlə baş verir:

- 1) Yuxarı registrin kəskinliyini yumşaltmaq məqsədi ilə,
- 2) Alətin səsinin gücünü artırmaq məqsədi ilə,
- 3) Rəngarəngliyi artırmaq məqsədi ilə [2, s. 85].

Birinci halda (yuxarı registrin kəskinliyini yumşaltmaq məqsədi ilə), qoboy və klarnetin yuxarı registrdə birləşməsi qoboyun quru səsi və klarnetin bir az kəskin səsi olduğundan, çox vaxt bu, lirik melodiyalara uyğun gəlmədiyindən buraya tembri yumşaltmaq üçün fleyta tembrinin əlavəsi mütləqdir.

Orta registrdə klarnetin nisbətən az dolğun və özünəməxsus tembri var. Birinci oktavada faqotun tembri isə daha mürəkkəbdir. Bu iki alətin – klarnet və faqotun birgə ifası, daha ilıq çalar, geniş, axıcı bir tembr yaradır. Klarnet və violonçel unison birləşməsi ilə özünəməxsus bir tembr əldə edəcəyik. Orkestrdə yuxarı registrdə alətlərin səslənməsi güclü ifadə olunur. Lakin orta registrdə bir çox alətlər zəif səsləndiyindən onların səslənməsi, müxtəlif növlü ikiləşmələr vasitəsilə tamlanır və dolğunlaşır, güclənir və qatılaşır. Belə ki, orkestrdə orta registrdə tembr kombinasiyalarının zənginliyi bəstəkar geniş seçim imkanı yaradır. Ümumiyyətlə, qrupların tembr üsullarını məharətlə uyğunlaşdırıb birləşdirərək, zəngin tembr rəngarəngliyini yarada bilərik. Məsələn simlilərin “divizi”sindən istifadə etməklə, müxtəlif ikiləşmələr vasitəsilə tam tembr birliliyinə nail olmaq olar. Simlilərin tam qrupuna unison olaraq bir nəfəs aləti birləşdirməklə, yaylıların xarakter cizgiləri gücləndirilir. O zaman səslənmə daha dolğun, sabit, möhkəm və davamlı olur. Lakin burada tembr dəyişmişdir. Qohum alətlərin partiyaları ikiləşəndə onların birgə tembri yüngül və tamlığı ilə bir-birini tamamlayır. Nümunə üçün Arif Məlikovun “İki qəlbin dastanı” baletindən № 16 “Təlxəklər” rəqsinə nəzər salaq. Burada bəstəkar simlilərin oktavalı ifasına *piccolo* fleytayı qoşaraq, yaylıların tembrinin itməməyi şərtilə, yumşaq və sıx səslənmə əldə edir. Burada simlilərin xarakter cizgiləri güclənir. O zaman səslənmə daha sabit, dolğun, möhkəm və davamlı olur. Lakin burada əsasən tembr dəyişmişdir. Əgər nəfəs alətlərinin böyük qrupu əlavə olunarsa, o zaman nəfəs alətlərinin tembri üstün gələr. Ümumiyyətlə, simli alətlərin xüsusiyyətində fişılıtlı effekt var ki, bu da onların tembrini rəngarəng edir.

№ 16 «Təlxəklər»

Əgər nəfəs alətlərinin böyük qrupu əlavə olunarsa, burada nəfəs alətlərinin tembrini üstün gələr. Gördüyümüz kimi, orkestrləşdirmədə ağac nəfəs alətlərinin və yaylıların unison birləşməsi də çox istifadə olunan hallardandır. Belə ikiləşmələr nəinki taxta nəfəs alətləri və simli qrup arasında, eyni zamanda mis nəfəs alətləri və yaylılar, və ya mislər və ağac alətləri, hətta bir qrup daxilində qohum alətlərin arasında baş verə bilər. Ümumiyyətlə, qohum alətlərin partiyaları ikiləşəndə onların birgə tembrini bir-birini tamamlayır. Nümunələrdən görüldüyü kimi, hər musiqi alətinin səsindeki xüsusiyyət də fərqlidir. Hər növ alətin öz mövqeyi, vəzifəsi var. Məsələn: eyni yüksəklikdə olan bir səsi əvvəl fleyta və daha sonra violində götürsək, bu səslərin hər birinin öz təbiəti, xüsusiyyəti olduğunu hiss edirik. Yəni, özünəməxsus tembrini olan hər musiqi alətinin dinləyiciyə bağışladığı təsir də müxtəlif olur.

Məlum olduğu kimi, bir musiqi alətində bütün musiqi səslərini almaq mümkün deyildir. Hər bir musiqi aləti müəyyən həcmdə səslənə bilər. Bütün bu cəhətlər orkestrdə hər bir musiqi alətinin ifadə vasitələrindən hərtərəfli istifadə

etmək məsələsini irəli sürür. Qeyd etdiyimizdən belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, qrupların tembr üsullarını məharətlə qruplaşdırıb bir -birinə uyğunlaşdıraraq zəngin tembr rəngarəngliyi yaratmaq olar. Orkestrin tərkibi çox zəngindir və bəstəkarlar orkestrin ifadə imkanlarından daha geniş surətdə istifadə edərək yeni ahəng və səslənmə əldə etməyə nail olmuşlar. Bəstəkarlar çox vaxt orkestrin verə biləcəyi müxtəlif əlvan səslərdən geniş istifadə edərək, tembr aktivliyini yüksək dərəcəyə çatdırıb, **tembr ləkələrini** də yarada biliblər. Məsələn: fleyta və klarinet kimi iki alətin birləşməsindən yaranan tembr, öz soyuq, güclü və geniş səslənməsinə görə fərqlənir. I və II oktavalar həcmində yaranan bu birləşmə soyuq və sakitləşdirici kolorit yaradır.

Deyilənlərə nümunə üçün qoboy və klarinet birləşməsinə nəzər salaq: qoboy və klarinetin yuxarı registrdə birləşməsi çox vaxt lirik melodiya uyğun gəldiyindən, tembri yumşaltmaq üçün buraya fleyta tembrini də əlavə etmək mütləqdir. Digər bir nümunə: klarinet və violonçelin unison birləşməsi vasitəsilə özünəməxsus tembr əldə edirik. Ümumi səslənmədə violonçelin tembri digər aləti üstələyəcək. Lakin burada klarinet tembrin dolğunlaşmasına, səslənmənin tamlığına, sabitliyinə xidmət edir. Çox vaxt valtorna və violonçel birləşməsindən istifadə olunur. Bu birləşmə hər zaman etibarlı olub, ilıq, dolğun və böyük intensivliyin koloritli səslənməsini əldə etməyə imkan yaradır.

Məlumdur ki, mis nəfəs alətləri son dərəcə böyük qüvvə ilə səs çıxartmağa qadirdir. Bunların bədii-texniki imkanları kifayət qədər rəngarəngdir. Orkestrdə böyük əhəmiyyəti olan ağac nəfəs alətləri qrupu və son dərəcə böyük qüvvə ilə səs çıxartmağa qadir olan mis nəfəs alətlərinin bədii-texniki imkanları kifayət qədər rəngarəng olduğundan, bunların müxtəlif üsullu birləşmələri, tembr aktivliyini yüksək dərəcəyə çatdırır. Bəzən bəstəkarlar bir musiqi nömrəsinin daxilində üç hissəli instrumental forma yaradırlar.

Zərb alətləri simfonik orkestrin dördüncü birliyini təşkil edir. Bu alətlər əsasən hərəkətin dəqiqliyini və kəskinliyini qeyd etmək üçün işlədilir. Ayrı-ayrı hallarda bəstəkarlar zərb alətləri vasitəsilə cəldlik və coşğun hərəkət yaratmağa müvəffəq olurlar. Tembrlərin unisonlu və çoxoktavalı birləşmələri orkestrin bütün registrlərində rast gəlinir və onların köməkliyi ilə fakturanın müxtəlif tərkibli elementləri (melodiya, bas, harmonik səslər və s.) ifadə olunur.

Alətləri müxtəlif tessiturada ikiləşdirərək, tembr dəyişikliyi əldə etmək mümkündür. Birləşmələrdən danışarkən onu da qeyd etmək lazımdır ki, elə birləşmələr olur ki, bir alətin tembri digər alətin tembri tərəfindən udulur. Yaxud əksinə, orkestrdə bir neçə alətin və hətta bir alətin səsi, böyük bir kütlənin içində hiss olunur və ona xüsusi kolorit verir.

Simli alətlərin xüsusiyyətində “fişiltı” effekti var ki, bu da onların tembrini rəngarəng edir. Nəfəs alətləri isə məlum olduğu kimi, sinə və burun səs tembrinə malikdir. Taxta nəfəs alətlərindən təkə qoboydan başqa, bütün alətlər istənilən registrdə fişiltılı səs effektinə malikdir. Buna görə də, təsadüfi deyil ki, faqotların

yuxarı registri ilə violonçellərin yuxarı registrləri arasında bir tembr uyğunluğu var. Və ya, ingilis nəfirinin yumşaq və bir az tutqun səslənməsi melanxolik altların səsinə uyğunlaşır. Ümumiyyətlə, qrupların tembr üsullarını məharətlə bir-birinə uyğunlaşdıraraq, zəngin tembr rəngarəngliyini yaratmaq olar. Diqqətə çatdırılan fikirlər bir daha təsdiq edir ki, nəfəs alətlərinin yaylılara əlavə olunması yaylıların tembrini dolğunlaşdırır. Bu birləşmə həm də qarışıq tembrin yaranması məqsədi ilə də olunur. Yaylıların isə taxta nəfəs alətləri ilə birləşməsi nəfəs alətlərinin yumşalması üçün nəzərdə tutulur. Bu üsuldən həm də nəfəs alətlərinin çətin və sürətli ifalarının dəqiqliyini artırmaq üçün istifadə olunur. Bir neçə müxtəlif növlü nəfəs alətlərinin yaylılarla birləşməsinin iki məqsədi var:

1. Səsin gücünü artırmaq.
2. Yeni tembr effektini əldə etmək üçün [3, s. 85].

Bəzən nəfəs alətləri qrupları, yaylı qrup ilə unison olaraq birlikdə səslənərək, orkestrin tam tərkibini təşkil edir. Bununla bəstəkar orkestrin bütün qruplarını bir-biri ilə qarışdıraraq güclü və kompakt səslənmə əldə edir. Lakin belə üsuldən istifadə etmək risklidir. Ona görə də bütün orkestrin imkanlarını tez açıb göstərməmək üçün bəstəkarlar orkestr imkanlarından qənaətlə istifadə etməlidirlər. Orkestr imkanlarından hər zaman qənaətlə istifadə etməklə tembr və faktura rəngarəngliyinə və musiqinin obrazlı məzmununa nail olmaq mümkündür.

Qeyd etmək lazımdır ki, instrumental tembr, bəzən tembr ləkəsini yaratmağa da bilər. O, bu zaman xüsusi fonun təşkili üçün əsas olur. Bu an xüsusi fonun səslənməsi tembr ləkələrindən fərqli olaraq **neytral** qəbul olunur. Tembr ləkələri yaratmaq üçün bəstəkarlar daha başqa üsuldən istifadə edirdilər. Tembr ləkələri, neytral fonda təkə alətsünaslığın köməyi ilə deyil, həm də harmonik, registr və fakturalı tembrlərdən istifadə edilərək yaradılır. Belə tembrləri **illüзор** tembr də adlandırırlar. Səslərin tərkibini müəyyən edən, **harmonik tembrdir**. Harmonik tembrdə hər bir harmonik səslənmənin hansı alətdə ifa olunmasından asılı olmayaraq öz rəng çaları var. Belə ki, partituralarda tez-tez septimalı, kvintalı, kvartal, sekondalı quruluşlarla qarşılaşırıq. Septimalı, kvintalı, kvartal, sekondalı quruluş öz xarakterik səslənməsinə görə tanınır. Akkordların qarışıq intervallı quruluşunun müxtəlif variantlarda dəyişilməsi, harmoniyaya səs rəngarəngliyi verir. Belə ki, hər bir harmonik səslənmənin, onun hansı alətdə ifa olunmasından asılı olmayaraq öz rəngi və ahəngi var. Eyni zamanda səslənmələrin və tonallıqların qarşı-qarşıya qoyulmasının rəngarəngliyi haqqında da danışılır. Harmonik tembrlə yanaşı, musiqidə **registr** və **fakturalı** tembrlər bir-biri ilə əlaqədar şəkildədirlər. Məlum olduğu kimi, melodik xəttin ifadəliyi hər şeydən əvvəl, yüksələn hərəkətin gərginliyinin artması, enən hərəkətin gərginliyinin azalması ilə özünü göstərir. Aşağı səslər ağır, möhtəşəm, yuxarı səslər isə yüngül və incə səslərdir. Eyni zamanda aşağı registrin səsləri tünd, yuxarı registrin səsləri parlaq rəngləri ifadə edir. Bunun səbəbi isə aşağı səs obertonlarının daha zəngin olması ilə əlaqədardır. Məlum olduğu kimi, iri həcmli əşya, daha çox aşağı səs çıxarır. Bir və

ya bir neçə müxtəlif səs yüksəkliyinə malik olan alətlər, eyni registrdə, müxtəlif rənglərdə, tembrdə səs zənginliyini müxtəlif cür yarada bilər. Bu oxşarlıq, bir-birinə bənzərlik, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, rəssamlıq və musiqi sənəti arasında ümumdür və onların qohumluğunu təsdiq edən faktır.

Digər bir nümunəni F.Əlizadənin “Nəsimiyə İthaf” əsərində görürük. Belə ki, F.Əlizadənin “Nəsimiyə İthaf” əsəri öz emosional gücü, həqiqi hissləri, təzadların cəsarətliyi, diqqəti cəlb edən teatrallığı ilə tamaşaçını heyran qoyur. Müəllif düşüncəsində önəmli bir element kimi çıxış edən tembr və faktura, musiqi dilinin ən mühüm elementi və musiqi inkişafının təsirli cəhəti kimi, musiqi obrazlarının inkişafını və bədii fikrin qurulmasını möhkəmləndirir. Burada violino, viola, violonçel, milli alətlərimizdən olan qanun, ney, qoşanagaradan və digər zərb alətlərindən, xanəndə ifaçıdan istifadə olunmuşdur. Bəstəkar alətlərin ifadə imkanlarından daha geniş istifadə edib, yeni ahəngə nail olaraq tembr aktivliyini yüksək dərəcəyə çatdırır. Musiqidə alətsünaslıq üsulları təbii məntiqi ilə müdrik sadəliyi və incə seçimli üsulları ilə valehedicidir. Çoxşaxəli tembrlər xüsusiyyətinin dərinliklərinə baş vuraraq, onlardan öz fərdi düşüncə tərzinə görə bacarıqla istifadə edən bəstəkar, ansambla yeni səslənmə, tembr rəngarəngliyi gətirmişdir. Belə ki, alətlərin ifasında instrumental tembr üsulları – *pizzicato*, *spiccato*, *glissando*, *tremolando* və s. dən geniş istifadə olunmuşdur. Burada bəstəkar alətləri bir-biri ilə növbələşdirmə variantlarından, müxtəlif tembrli alətləri ikiləşdirmə üsullarından zəngin istifadə etmişdir. Eyni zamanda bu əsərdə faktura dramaturgiyası axıcı hərəkətlər, ostinatolu baslar, melodik fiqurasiyalardan zəngin istifadə hesabına inkişaf etdirilir. Əsərin partiturasını öyrənərkən belə nəticəyə gəlmək olar ki, bəstəkar burada tembr ziddiyyətlərini üstələmək üçün xüsusi olaraq faktura və registr üsullarından məharətlə istifadə edib, alətsünaslığın özünəməxsus dialektikasını bununla təsdiqləyir. Məlumdur ki, kamanlı alətlər tembrlərinə görə bir-birinə yaxın olduqlarından, bunların birgə səslənməsi son dərəcə həmahəng olub, vahid geniş diapazonlu bir aləti xatırladır. Simli alətlərə Azərbaycanın milli nəfəs aləti olan neyin əlavə olunması əsərə yeni tembr effekti verilir. Daha sonra milli alətimiz olan qanunun əlavə olunması tembr zənginliyini yaradır. Xanəndənin muğam ifası isə ümumi kompozisiyaya möhtəşəmlik verir. Dekorativ orkestr yazısını, tembr rəngarəngliyində həll olunan kölgə və işıq oyununu yaradan bəstəkar, təqdim olunan əsərdə qədimlik təravəti gətirir. Burada xeyir və şər mübarizəsi, əsas qəhrəman Nəsimi və İblisin mübarizəsi timsalında əks olunurdu. Əsərin kulminasiyasında melodik şiddətlənmə, ritmik hərəkətlərin canlanması ilə, uzun ölçülərdən daha xırda ölçülərə keçidlə əlaqədar olurdu. Bəstəkar alətlərin ifadə imkanlarında daha geniş istifadə edib, yeni ahəngə nail olaraq tembr aktivliyini yüksək dərəcəyə çatdırır.

Bu əsərdə hər partiyanın, hər alətin yalnız ona məxsus olan tematik məzmunu və öz ritmik şəkli var. Belə alətsünaslıqda dinləyici ümumi səs axarında onun sərbəst cərəyanını çox asanlıqla ayırd edir. Digər sənətlərdə olduğu kimi,

musiqidə də əsas yeri obraz tutur və o, həyatın müxtəlif cəhətlərini ümumiləşdirərək əks etdirir. “Nəsimiyə İthaf” əsərində “Nəsimi” obrazında, Nəsiminin daxili aləmi, duyğuları, şeirlə ifadə olunan hissləri musiqi obrazlarında başlıca mühüm yeri tuturdu. Nəzərə alsaq ki, musiqidə əks olunan emosiyalar, hisslər artıq dinləyiciyə tanışdır, ona görə də həmin emosiyaların musiqidə əks olunması şüurumuzda, qəlbimizdə dərin izlər buraxır. Muğam elementləri ilə zəngin olan musiqi, öz ruhu ilə adama təsir edir, dinləyicini ruhunu oxşayır, gah da onu kədərləndirir. Muğam köklərinə əsaslanan mövzunun konkret obrazlı şəkil olaraq öz emosionallığı, musiqinin məzmununu basa düşməyə kömək edir. Təsadüfi deyil ki, bəstəkar “Nəsimi” obrazını – əsas qəhrəmanın daxili aləmini, onun iztirablı ruhunu əks etdirən mövzunu zəngin muğamlarımızın Şüştər, Simayi-şəms, Çahargah, Şur kimi köklərinə istinad etməklə açıb inkişaf etdirir. Bəstəkar təkcə simlilərə və ya, təkcə milli alətlərimizə müraciət edərək təmiz tembrlərdən istifadə etməklə yanaşı, eyni zamanda klassik Avropa alətləri ilə Azərbaycan milli alətlərinin birgə ifasından ibarət olan qarışıq tembrlərə də müraciət edir. O, bir aləti və ya qarışıq alətlər qrupundan, müxtəlif tesselaturalarda istifadə etməklə, tembrli dəyişdirməyə nail olur. Belə müxtəlif tembrli alətlərin ikiləşməsindən və ya alətlərin solo ifalarından, bütün tərkibi *tutti* ifalarından istifadə olunması, tembr gərginliyinin böyüməsinə gətirib çıxarır.

Hər birimiz musiqini dinləyərkən, varlığını, səslənmənin emosional ahəngi və gözəlliyinin gücü ilə həyəcanlandığını hiss edirik. Bunların hamısı əsas etibarilə tembrlərin müxtəlifliyinə sübutdur. Əgər eyni melodiya və mövzu partituranın müxtəlif registrlərində ardıcıl olaraq keçirsə, çox vaxt onun aşağı registrdə ifası daha da gərgin səslənir. Eyni zamanda səslərin tembrli onların quruluşundan da asılıdır. Məsələn: fakturalı tembr anlayışına aid olan səslərin tesselatura üzrə sıx quruluşu, səsin tamlığından və dolğunluğundan, geniş quruluşu isə səsin boşluğundan xəbər verir. Bir və ya bir neçə müxtəlif səs yüksəkliyinə malik olan alətlər eyni registrdə müxtəlif rənglərdə, tembrdə səs zənginliyini müxtəlif cür yarada bilər. “Akkomodasiya” deyilən bir üsul var. Akkomodasiya – latın sözü olub, *accomodation* – uyğunlaşdırma, öyrənmə, quraşdırma deməkdir. Bu zaman oxşar tembrlər, musiqi parçasının yeni mövzusunun keçidində yenidən istifadə olunurlar. Bu zaman xarici oxşarlığın arxasında daxili hisslərin hərəkəti durur. Bu isə bəstəkar tərəfindən orkestrləşdirmə vasitəsi ilə həyata keçirilir. Deyilənlərdən belə məlum olur ki, akkomodasiya – psixoloji, mətnaltı tembr ifadəsidir.

Beləliklə, böyük kulminasiyalara meyilli kompozisilarda tembr artımına bir necə aspektdən baxmaq olar.

1. Orkestrin vəsait mənbəyindən çox qənaətlə istifadə edərək, vaxtı arxaya çəkib, tamlığı ilə “*tutti*”ni orkestrin partlayıcı yeri üçün qoruyub saxlayır.

2. Kulminasiyaya xarakterik olan obrazlı tembrlərdən istifadə olunur. Məsələn: gələcək üçün nəzərdə tutulan gərginlik, aşağı registrdə klarnet, bas klarnet, faqot, kontrafaqot, valtornalar və litavraların pedalı üzərində hazırlanır.

3. İnkişafın iki tərəfli dramaturgiyasından çıxış edərək, orkestr ləvazimatlarının bölüşdürülməsi hesabına olur.

ƏDƏBİYYAT:

1. Финкельштейн И. Некоторые проблемы оркестровки. – М.-Л, 1964. – 38 с.
2. Василенко С. Инструментовка для симфонического оркестра. Т-2. – М., 1959. – 624 с.
3. З.Готлиб А. Фактура и тембр в ансамблевом произведении. Музыкальное исполнительство. / Выпуск 9. – М. 1976. – 198 с.
4. Римский-Корсаков, Н. Основы оркестровки с партитурными образцами из собственных сочинений, под ред. М. Штейнберга, (ч.) 1-2, Берлин – М.-СПБ, 1913.

Лала ДЖАФАРОВА

Доцент, Кандидат искусствоведения,
композитор, Заслуженный педагог

ОСОБЕННОСТИ ТЕМБРА В СИМФОНИЧЕСКОМ ОРКЕСТРЕ

Резюме: Как известно, «тембр» — это особая звуковая окраска, характерная для каждого голоса и различных музыкальных инструментов. Любой звук или мелодия может выражаться разными тембрами с помощью определенных инструментов. Исходя из определенных смысловых задач, и в соответствии со своим индивидуальным образом мышления, композиторы используют в сочинениях различные методы оркестровки и достигают нужной тембровой гармонии. Помимо использования чистых тембров, композиторы прибегают также к смешанным тембрам и тембровым пятнам.

Ключевые слова: голос, тембр, оркестр, композитор, симфония, флейта, кларнет, гобой.

Lala JAFAROVA

Doctor of Philosophy in Art History, Associate Professor,
composer and pianist, honored teacher

FEATURES OF TIMBRE IN SIMPHONY ORCHESTRA

Abstract: As you know, “timbre” is a special sound coloring characteristic of each voice and various musical instruments. Any sound or melody can be expressed in different timbres using certain instruments. Based on certain semantic goals, and in accordance with their individual way of thinking, composers use various orchestration methods in their compositions and achieve the desired timbre harmony. In addition to using pure timbres, composers also resort to mixed timbres and timbre patches.

Keywords: voice, timbre, orchestra, composer, symphony, flute, clarinet, oboe

Rəyçilər:

professor Məmmədəğa Umudov
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru Fazilə Nəbiyeva